

**PŘÍSPĚVEK K REEMIGRACI A REPATRIACI KRAJANŮ
PO VELKÉ VÁLCE**

JAROSLAV VACULÍK

This paper which deals with the re-emigration and repatriation of Czechs and Slovaks, draws on the studies published in this journal in the numbers 26/2012/1 and 27/2013/2. Re-emigration was to allow the return of expatriates who left the country for economic reasons in the decades before the World War I. The repatriation enabled the return of those people who left their homes because of the War – such as soldiers, prisoners and internees. Collection, transit, maintenance and quarantine stations were established to ensure a successful progress of re-emigration and repatriation. The largest number of returnees was expected from Russia, where – in addition to legionnaires (about 60 thousand) – there were 40 to 50 thousand prisoners from the former Austro-Hungarian Army.

Key words: After WWI; Czechs and Slovaks on Abroad; Re-emigration; Repatriation.

Předkládaný příspěvek, který se zabývá reemigrací a repatriací Čechů a Slováků, navazuje na studie publikované v tomto časopisu v číslech 26/2012/1 a 27/2013/2.¹ Reemigrace měla umožnit návrat krajanů, kteří odešli z vlasti z ekonomických důvodů v desetiletích před vypuknutím první světové války. Repatriace umožňovala návrat osob, které se octly mimo domov v důsledku války – patřili sem vojáci, zajatci a internované osoby. Největší počet navrátilců se předpokládá z Ruska, kde kromě legionářů (cca 60 tisíc) bylo 40–50 tisíc zajatců z bývalé rakousko-uherské armády.²

Reemigrace a repatriace byly v gesci ministerstva sociální péče (MSP).³ K regulaci návratu vystěhovalců na Slovensko zřídil ministr s plnou mocí pro správu Slovenska komisi, která jim měla opatřovat zaměstnání, podporovat jejich svépomocnou iniciativu a vytvářet vhodné životní podmínky. Repatriaci vojenských transportů mělo na starosti ministerstvo národní obrany (MNO)⁴ a repatriaci státních zaměstnanců bývalého Rakousko-Uherska provádělo ministerstvo veřejných prací (MVP). Úkolem reemigrace a repatriace bylo umísťování navrátilců včetně jejich použití jako „kolonizačního materiálu“ v pohraničí. Na státní náklad měli být přepravováni jen nemajetní příslušníci ČSR. Zároveň vláda brzdila snahy o překotný návrat, navrátilci měli prokázat, že mají v ČSR zajištěno ubytování, zaměstnání nebo dostatek finančních prostředků. Museli předložit průkazy o československé příslušnosti a nemajetnosti úředně ověřené československým zastupitelským úřadem. Museli se zavázat, že náklady dopravy nahradí po usídlení v ČSR. Množství věcí určených k převozu nemělo přesahovat čtyři tisíce kilogramů. ČSD povolovaly pro chudé repatrianty dopravné zdarma, pro nemajetné slevu 50 %. Dopravu majetku k nádraží a od nádraží si měl každý zajistit sám. Stravné bylo vypláceno jen ve výjimečných

¹ Je výstupem v rámci projektu GAČR P 410/12/0142.

² Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠANO), k. 580, dopis ministerstva národní obrany (dále jen MNO) prezidiu ministerské rady (dále jen PMR) z 25. 7. 1919.

³ NA, f. PMR, k. 8325, záznam PMR ze 16. 6. 1920.

⁴ Tamtéž, záznam PMR 1. 7. 1920.

případech.⁵ Ministerstvo vnitra (MV) požadovalo, aby do transportů byli výhradně přijímáni pouze českoslovenští státní příslušníci: „Rozmnožuje se u nás počet nevídaných cizinců, nehledě k tomu, že se zvláště v takových případech jedná asi o osoby vyslané sem za agitačními účely.“⁶

Pro repatrianty byly zřízeny repatriační stanice, jejichž úkolem bylo poskytovat civilním repatriantům po první dobu, než se uchytlí, ubytování a stravování, a to nákladem MSP. Protokolárním výsledkem měla být zjištěna jejich státní příslušnost, domovská obec a majetkové poměry. Délka pobytu ve stanici byla maximálně tři týdny.⁷

Největší repatriační a karanténní stanice byla v Pardubicích, kterou procházeli repatrianti z Ruska. Po jejím zrušení 31. prosince 1923 převzala dezinfekci a karanténu repatriantů přicházejících přes Petrovice stanice v Bohumíně. Transporty z Německa a Rakouska procházely přes dezinfekční stanici v Praze-Libni.⁸

Repatriaci na Slovensko mělo na starosti repatriační oddělení ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska v Bratislavě.⁹ Pro vracející se Slováky ze Spojených států a Rakouska schválila ministerská rada stavbu obytných budov v Bratislavě. Na stavbu bylo povoleno deset milionů korun, za které měla být postavena celá rozsáhlá kolonie rodinných domků. V roce 1920 byly vyčerpány dva miliony korun na stavbu dvaceti domů.¹⁰

Pro pomoc slovenským reemigrantům vznikl v Bratislavě Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky v čele s ministerským radou dr. V. Dolejším jako předsedou. Členy byli mj. redaktor časopisu Americký Slovák Ignác Gessay, redaktor Bohdan Pavlů a zástupkyně YWCA M. Paulinyová.¹¹ Američtí reemigranti zřídili v Bratislavě také Repatriační stavební družstvo amerických Slováků a Čechů a Stavební družstvo zahraničních Čechoslováků, které rozhodnutím ministerské rady z 22. června 1922 obdržely od Poštovního šekového úřadu v Praze zápůjčku ve výši 700 tisíc Kč.¹² Na přidělové akci v rámci pozemkové reformy chtěly participovat také soukromé výdělečné společnosti. Jednou z nich byla Pozemková, realitní a úvěrová společnost Atlas, která chtěla z volné ruky zakoupit objekty pro americké Čechy. K tomu Státní pozemkový úřad (SPÚ) sdělil, že „přidělový zákon neobsahuje žádné ustanovení, které by dovoľovalo, aby prováděcí akce přidělová byla cele nebo zčásti svěřena výdělečné společnosti“,¹³ SPÚ sdělil, že je ochoten přispět k repatriaci tím, že by poskytl vracejícím se zemědělským dělníkům přiděl půdy.¹⁴

a) Rusko

Na území Ruska se nacházel největší počet Čechů a Slováků, kteří usilovali o návrat do nově vzniklé ČSR. Kromě předválečných kolonistů, ožebračených bolševickým totálním zestátněním průmyslu, obchodu i půdy, to byly vedle legionářů, kteří se vraceli „vlastním pořádkem“, desetitisíce zajatců z bývalé rakousko-uherské armády. Podle MNO byla repatriace právem každého československého příslušníka, tj. osob, které měly domovské právo v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Každý repatriant měl uvést domovskou

⁵ NA, f. MSP, k. 3901, ministerstvo zahraničních věcí (dále jen MZV) zastupitelským úřadům (ZÚ) 17. 1. 1921.

⁶ Tamtéž, dopis ministerstva vnitra (dále jen MV) repatriačnímu oddělení MNO z 24. 5. 1921.

⁷ Tamtéž, k. 469, MSP Repatriační stanici M. Třebová 3. 11. 1921.

⁸ Tamtéž, k. 3906, dopis MV zemské správě politické Praha 7. 1. 1924.

⁹ NA, f. PMR, k. 8325, dopis MSP PMR 17. 8. 1920.

¹⁰ Tamtéž, dopis ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska (dále jen MPM) PMR z 9. 10. 1920.

¹¹ NA, f. MSP, k. 469, Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky.

¹² NA, f. PMR, k. 8325, dopis MSP Poštovnímu šekovému úřadu z 18. 8. 1922.

¹³ NA, f. Národní rada česká (dále jen NRČ), k. 470, dopis SPÚ společnosti Atlas z 28. 6. 1922.

¹⁴ NA, f. PMR, k. 209, dopis SPÚ PMR 7. 8. 1922.

obec v ČSR, národnost, místo pobytu v Rusku a zdravotní stav. Rusko bylo rozděleno do tří repatričních obvodů, a to (a) jižní Rusko a Kavkaz ovládané Dobrovolnickou armádou gen. Antona Děnikina, (b) vnitřní Rusko a Ukrajina kontrolované bolševiky a (c) Sibiř. Z prvního obvodu byli krajané odesíláni do Novorossijska a odtud dopravováni lodí do rumunské Galace a přes Balkán do ČSR. Repatriční stanice byly zřízeny v Rostově na Donu, Jekatěrinodaru a Novorossijsku a podléhaly vojenskému zmocnění v Cařihradu. Repatriaci napomáhali také vojenští zmocnění v Bukurešti, Niši, Bělehradě a Záhřebu. Repatriaci z druhého obvodu zajišťovaly československé obchodní mise v Moskvě a Kyjevě. Repatrianti byli odesíláni přes Halič do karanténních stanic v Pardubicích a Hranicích. Ze III. repatričního obvodu se vraceli především příslušníci legií.¹⁵

Už po vzniku ČSR založili kyjevští Češi Výbor občanů ČSR, který se dotazoval MSP, zda může vypravovat na území ČSR občany bývalé ruské říše. Předseda výboru Ladislav Grund jednal i s ministerským předsedou Ukrajinské lidové republiky, historikem Volodymyrem Čechivským.¹⁶ Na jaře 1919 musel Výbor uprchnout před bolševiky z Kyjeva do Oděsy.¹⁷

Nátlak na urychlení repatriace z Ruska vyvíjeli především příbuzní legionářů a zajatců. V lednu 1920 se v Praze sešel sjezd 137 delegátů okresních organizací příbuzných legionářů v Rusku. Rokovali o návratu sibiřské armády a těžkém hmotném postavení jejich žen a dětí: „Míra trpělivosti po patnáctiměsíčním čekání jest dovršena,“ pravilo se v přijaté rezoluci.¹⁸ Požadovali vyslání tříčlenné delegace žen ke kontrole evakuace z Vladivostoku a dvoučlenné delegace do Terstu. Požadovali také okamžité zbavení všech funkcí prof. Prokopa Maxy, „neboť k němu nemáme důvěry“.

Na sedm tisíc zajatců se nacházelo v Turkestánu. Po bolševickém převratu byli propuštěni z koncentračních táborů a prohlášeni svobodnými občany. Každý se měl žít vlastní prací. Sovětská vláda ale nebyla ochotna usnadnit jejich repatriaci do ČSR, protože šlo o nejlepší tamní pracovní elementy. Představitelé rady lidových komisařů v Taškentu kladli otázku: „A kdo bude u nás pracovat?“¹⁹

Krajané z Ukrajiny, kteří se nemohli dočkat vypravení transportu z Kyjeva, se poté, co se zbavili veškerého majetku, vydávali sami na cestu do vlasti ve skupinkách 2–5 osob, přičemž cestovní výdaje si hradili sami.²⁰

Sovětská vláda uzavřela smlouvu s Německem, podle které byly transporty zajatců posílány z Ruska přes Narvu a Štětín. Českoslovenští příslušníci byli ze Štětína dopravováni přes Berlín do Děčína, resp. Podmokel. MNO rozhodlo zřídit v Děčíně-Podmoklech stálou přijímací stanici, jež pečovala o další distribuci repatriantů do jejich domovů.²¹ Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (MVZTV) doporučovalo zřízení perlustrační stanice v Narvě nebo Svinouští, která měla být vybavena tak, aby tam repatrianti mohli být spolehlivě odvěšeni, ošetřeni a podezřelí z nákazy karanténováni.²²

V důsledku bolševického vpádu do Gruzie poskytl československý konzulát v Batumi všem žadatelům o repatriaci lodní lístky do Cařihradu, odkud mohli přes Bělehrad pokračovat do ČSR.²³

¹⁵ NA, f. MŠANO, k. 580, dopis MNO PMR 25. 7. 1919.

¹⁶ NA, f. PMR, k. 2824, dopis Komitétu občanů ČSR v Kyjevě MSP 17. 1. 1919.

¹⁷ Tamtéž, dopis Československého Červeného kříže (ČSČR) PMR z 11. 4. 1919.

¹⁸ Tamtéž, f. 2823, rezoluce sjezdu příbuzných legionářů z 18. 1. 1920.

¹⁹ Tamtéž, k. 2823, záznam PMR z 24. 1. 1920.

²⁰ NA, f. MSP, k. 3912, Sdružení Čechů a Slováků z Ruska (SČSR) MSP 8. 5. 1920.

²¹ NA, f. PMR, k. 8325, ministerstvo železnic (MŽ) ředitelstvím ČSD 17. 7. 1920.

²² Tamtéž, MVZTV PMR 14. 7. 1920.

²³ Tamtéž, MSP, k. 469, konzulát Batumi MZV 10. 3. 1921.

Na urychlení repatriace z Ruska tlačily organizace reemigrantů z Ruska – Sdružení Čechů a Slováků z Ruska a Jednota přátel a příbuzných Čechů a Slováků z Ruska. Na veřejné schůzi Jednoty 17. dubna 1921 přijali rezoluci, ve které mj. uváděli: „Kdežto příslušníci jiných států byli již téměř vesměs vyvezeni, naši nešťastní usedlíci jsou vydáni všanc hrůzám občanské války. Republika ne jako dobrá máť, nýbrž jako zlá macecha.“²⁴

Reemigrace a repatriace z Ukrajiny vázla na politických jednáních s vládou tzv. Ukrajinské sovětské socialistické republiky (USSR), která trvala na tom, aby dohoda o repatriaci obsahovala politickou klauzuli, podle které by ČSR uznala existenci USSR. Na jaře 1921 se mjr. Skálovi z obchodního zastupitelství v Moskvě podařilo sjednat zvláštní úmluvu s Ukrajinským Červeným křížem, který převzal péči o československé příslušníky do doby jejich evakuace.²⁵

Komplikace působila i polská vláda, která protahovala svůj souhlas s přijetím repatričních vlaků. Německá vláda zase nechtěla povolit průjezd ukrajinského repatričního zástupce Maxima Levyckého. Potíže byly i s nástupem československého repatričního zástupce na Ukrajině mjr. Štilipa. V souvislosti s navázáním obchodních styků s Ruskem a výměnou obchodních misí žádalo MZV sovětského zástupce v Revalu Maxima Litvinova o propuštění československých státních příslušníků vězněných bolševiky, povolení repatriace a propuštění Čechů mobilizovaných do Rudé armády.²⁶ Ruské úřady zásadně odmítaly reemigraci Čechů a Slováků, kteří měli ruskou státní příslušnost.²⁷

Československá repatriční mise pro Ukrajinu měla repatriovat vojenské i civilní osoby. Repatrianti z jihu Ukrajiny měli být koncentrováni v Oděse a odtud přes Černé moře, Rumunsko nebo Bulharsko dopraveni do ČSR. Repatrianti ze severu Ukrajiny se měli soustředit v Kyjevě nebo Charkově a odtud přes Polsko transportováni do karanténní stanice Pardubice.²⁸ Zájemci o reemigraci z Ukrajiny měli vyplnit žádost, ve které měli uvést, že mají ve vlasti zajištěný byt a zaměstnání, dále své současné příjmy, současný majetek a důvody nutnosti přestěhování do ČSR. Zároveň měli prohlásit, že náklady repatriace státu podle možností co nejdříve uhradí.²⁹ Podle zmocnění ministerské rady z 19. října 1920 mohli být repatriováni také Češi a Slováci z Ukrajiny, kteří sice nebyli československými státními příslušníky, ale „**o samostatnost naši vnikajícím způsobem** (podtrženo v orig. – J. V.) se zasloužili“.³⁰

MZV považovalo Čechy a Slováky v Rusku za rukojmí sovětské vlády, která chtěla donutit ČSR, aby podepsala obchodní smlouvu, která by obsahovala uznání Ruské sovětské federativní socialistické republiky (RSFSR). Negativní roli zde sehrávali také čeští a maďarští komunisté působící v Mimořádné komisi pro boj s kontrarevolucí, sabotáží a spekulací (ČK). Pátrání po příčině uvěznění Čechů v Kyjevě bylo bezvýsledné, neboť prý bylo provedeno na příkaz Moskvy. Přední kyjevští čeští představitelé, jako např. Jindřich Jindříšek, byli obviněni z kontrarevoluční činnosti.³¹

Repatriční mise odjela z Prahy na Ukrajinu 14. června 1921 přes Varšavu a Moskvu. O poměrech v Moskvě psala, že je to město živých mrtvol. Stěžovala si na neúplné pravomoci, které znesnadňovaly její plnou účast při projednávání sporných bodů repatriční smlouvy. Uváděla, že o každého zajatce, občana nebo rodinu musela svádět urputný boj. Přitom na

²⁴ Tamtéž, rezoluce veřejné schůze Jednoty přátel a příbuzných Čechů a Slováků z Ruska 17. 4. 1921.

²⁵ Tamtéž, dopis MNO MSR z 15. 4. 1921.

²⁶ Tamtéž, MZV MSP 23. 4. 1921.

²⁷ Tamtéž, MZV Jednotě přátel a příbuzných Čechů a Slováků z Ruska ze 30. 4. 1921.

²⁸ Tamtéž, porada 31. 5. 1921.

²⁹ Tamtéž, žádost o repatriaci z Ukrajiny.

³⁰ Tamtéž, MSP MNO 6. 6. 1921.

³¹ Tamtéž, MZV MSP 15. 6. 1921.

Ukrajně se nacházelo asi deset tisíc československých občanů a zajatců, hlavně v průmyslových městech Doněcké pánve, Taganrogu, Kramatorské a Jekatěrinoslavské gubernie, Oděse, na Volyni a hlavně v okolí Kyjeva. Mise se snažila nejprve repatriovat Čechy z Charkova. Zde museli čelit agitaci českých komunistů z filiálky moskevského Austrosovětu, kteří činili repatriaci velké překážky. Ty by se daly, podle mínění mise, odstranit pouze podpisem repatriční smlouvy. Komunistická vláda Ukrajiny byla pouze filiálkou Moskvy. Ukrajinské továrny nepracovaly pro nedostatek uhlí a surovin, uhelné doly byly zatopeny. Lidé odcházeli pro nedostatek potravin z měst na venkov. Byla zastavena dodávka vody i elektřiny. Ukrajinské úřady dávaly najevo nechuť k repatriaci, na dotazy nereagovaly. Předseda ukrajinské sovětské vlády Chrystyjan Rakovskij přitom zdůraznil význam podepsání repatriční smlouvy pro restauraci mezistátních styků Ukrajiny.³²

Mezitím přicházely repatriční misi v Charkově zoufalé dopisy od ukrajinských Čechů. Tak Josef Fiala z Jekatěrinoslavské gubernie psal: „Já i moje rodina, která již půl roku žije v nedostatku, jsme doprodali vše, co bylo, a do tohoto času jsme projedli to ostatní tak, že jsme nyní holí, bosí i hladoví. Mě i syna propustili ze závodu. Cena chleba stoupá. Někteří z krajanů, kteří si zachovali částku peněz, se pozvolna jeden za druhým ztrácejí.“³³ Podobně psal František Novák z Černigovské gubernie: „Více jak jeden a půl roku se nám káže: čekat, čekat a zase čekat a mít trpělivost. A kde té trpělivosti nabrat při zdejších poměrech. Viníme zde hlavně naši vládu v Praze, že vyjednávání nebere konce. Zanedlouho tomu bude rok, co přijela do Moskvy mise s mjr. Skálou v čele, který se přičinil o to, že evakuace krajanů z Ruska se děje. Proč nevyslala naše vláda také někoho na Ukrajinu. My jsme zde šest roků odloučení od vlasti, nyní dva roky se marně namáháme o výjezd. Dohoda států není uzavřena a kdo ví, jak dlouho se vyjednávání potáhne. Není dosud ohledně evakuace dohody mezi Ukrajinou a Čechií. Vy jste přijeli, ale nedovezli nic potěšitelného než čekat a zase čekat. Nedívejte se naší roztrpčenosti. Vloni v srpnu p. Skála psal, že do zimy budeme doma, potom v březnu a zase nic. Prodali jsme z nouze zimní oděv a prožili hroznou zimu. Nemáme kousek pořádného prádla.“³⁴

Kritičtější byl Adolf Mašek z Kyjeva, z jehož dopisu citujeme: „V červenci 1921 Vám byl zaslán dopis vylučující zubožený a zoufalý stav našeho českého lidu na pravém břehu Dněpru. V zájmu našem jste neučinili pranic, za což Vám vyslovujeme hlubokou nelibost. Na dopis jste ani neodpověděli. Ty tisíce lidu čekaly Vás jako svého spasitele... Vás jsme se sice dočkali, ale šeredně jste naše naděje zklamali a přestali jsme Vám věřit i musíme se každý spasit, jak může... jste zde již jedenáct neděl, ale zpupně se od nás vzdalujete... horlivě vyplňujete příkaz Vašeho principála sociálního pečlivého ministra, který předepisuje, byste evakuaci brzdili (jeho předpisy). Vaše jednání jest přímo ironie na předpis Vašeho principála provést evakuaci co nejrychleji a nejlevněji, ovšem na druhém místě předepisuje brzdění. Věřte, že ty tisícové lidu našeho jsou na Vás přímo rozzuřeni, že byly Vámi tak hanebně podvedeny... Váš principál se táže ve svých předpisech, máte ke komu jeti, kde budete bydlet, máte prostředky k živobytí, kde budete pracovat atd. Přímou stydno za tyto otázky... Zde (v Kyjevě – pozn. J. V.) jest soustředěna hlavní masa našeho lidu – zde Vám místo... Váš pečlivý ministr ve svém předpisu upomíná – 10×, že za koho bude jízdné zapláceno, že musí se zavázat, že to státu vrátí... Jedno Vám mohu oznámit i tomu můžete uvěřiti, že každý Vás i Vašeho principála pečlivého ministra sociálního za Vaše netečné ba přímo nám nepřátelské jednání proklíná... Ta komedie evakuační, co s námi zde hrajete, ta nás již úplně omrzela. Jestli sem nemíní nikdo hned jeti a nás rychle odsud odpravovati, to se raději seberte

³² Tamtéž, dopis Repatriční mise Charkov MZV 15. 8. 1921.

³³ Tamtéž, dopis J. Fialy ze Záporožje Kamenskoje Repatriční misi Charkov z 8. 7. 1921.

³⁴ Tamtéž, dopis F. Nováka z Korjuboky Repatriční misi Charkov z 12. 7. 1921.

a jed'te hned domů.“³⁵ Reakcí mise na dopis bylo, že za hrubé urážky učiní na autora trestní oznámení. Lze jen doufat, že nebylo podáno kyjevské bolševické ČK.

Podobný je i dopis Josefa Jecha z Berdičeva: „V Kyjevě najdete mnoho práce s přesídlením krajanů neb každý čeká jen na vhodnou příležitost odjetí do Čech. Poměry se stále více zhoršují. Ceny zde rostou den ze dne.“³⁶

Mise pracovala v obtížných podmínkách způsobených nereálnými instrukcemi MSP, jak na to upozorňoval A. Mašek. J. Jech se např. ptal, kdo mu má vydat potvrzení o zachovalosti a nemajetnosti, že ho všude, včetně orgánů ČK, vyhodili. Mnozí Češi opouštěli Rusko bez jakýchkoliv průkazů, protože jim byly odňaty nebo je ztratili, takže jim hrozilo, že budou ponecháni krutému osudu v cizině.³⁷ Repatriační předpisy MSP kritizovali nejen krajané, ale i MNO a sama repatriační mise, která ironicky uváděla, že „repatriační předpisy MSP jsou tak dokonalé, že se repatriace může prodloužit na několik let, nehledě již na ohromná státní vydání“.³⁸

Od 31. prosince 1921 přešla agenda repatriační mise v Moskvě na tamní československou obchodní misi, na Ukrajině k tomu došlo 31. ledna 1922. Celou repatriační agendu v Rusku tak mělo převzít MZV, a jelikož šlo o civilní repatriaci, byla hrazena MSP.³⁹

Repatriace se ovšem omezovala pouze na zajatce, neboť ukrajinské úřady do podepsání repatriační smlouvy odmítaly reemigraci kolonistů. Zajatci byli roztroušeni na celém území Ukrajiny, hlavně v oblasti Kyjeva. Proto repatriační mise v Charkově zřídila v Kyjevě svou odbočku, která během jednoho měsíce zaregistrovala 120 zájemců o repatriaci, některé i s rodinami, které si mezitím zajatci v Rusku pořídili.

Do ledna 1922 byly z Kyjeva vypraveny dva tisíce repatriantů. Zajatci čekali na odjezd obvykle čtrnáct dní a byli umístěni v zajateckém táboře v Lukjanovce, kde byly nesnesitelné hygienické podmínky, špatné stravování a zima. Zajatci byli úplně bez prostředků, prodávali poslední svršky a trpěli hladem. Zoufalé bylo i postavení starousedlíků, kteří po bolševické revoluci ztratili majetek i zaměstnání.⁴⁰

Obchodní mise v Moskvě si stěžovala, že se opakovaně stávalo, že při odjezdu transportů s československými příslušníky byly do vlaku zařazeny i osoby, které neprošly kanceláří obchodní mise. Mise několikrát protestovala a žádala, aby přes československé hranice nebyly propuštěny osoby, které neměly potvrzení československé repatriační mise.⁴¹ MNO požadovalo, aby u každého transportu byla přezkoušena správnost údajů týkajících se státní příslušnosti všech repatriantů. Přezkušování bylo ovšem v ruských podmínkách velmi obtížné, neboť mnoha repatriantům chyběly osobní průkazy. Repatriaci prováděly ruské úřady, ve skutečnosti čeští komunisté. Československá repatriační mise v Moskvě repatriaci do svých rukou převzít nemohla vzhledem k dosavadnímu bezesmluvnímu vztahu mezi ČSR a sovětským Ruskem. Československá strana tak nemohla ruským úřadům předkládat žádné požadavky. Obchodní mise sice dostávala seznamy odjíždějících, ale bez dalších dokumentů. I kdyby mise chtěla někomu repatriaci odříct, nepochybně by čeští komunisté recipročně zamezili odjezd osob schválených misí. Ani ve Štětíně neměl repatriační zástupce, který přejímal transporty k další instradaci do ČSR, čas na zkoumání státní příslušnosti jednotlivých repatriantů.⁴² MSP trvalo na dodržování svých

³⁵ Tamtéž, A. Mašek z Kyjeva Repatriační misi Charkov 15. 9. 1921.

³⁶ Tamtéž, k. 3901, Josef Jech z Berdičeva Repatriační misi Charkov 8. 11. 1921.

³⁷ NA, f. MSP, k. 469, dopis MSP ministerstvu financí (dále jen MF) z 17. 9. 1921.

³⁸ Tamtéž, k. 3905, repatriační mise Charkov MNO 31. 12. 1921.

³⁹ Tamtéž, k. 3901, MZV MSP 19. 12. 1921.

⁴⁰ Tamtéž, dopis repatriační mise Charkov MNO 13. 1. 1922.

⁴¹ Tamtéž, obchodní mise Moskva MSP 29. 1. 1922.

⁴² NA, f. PMR, k. 209, dopis rep. odd. MNO politické kanceláři MNO 24. 2. 1922.

nerealistických předpisů, naprosto nevhodných pro poměry v Rusku. Sdělovalo MZV, že „pro repatriaci československých příslušníků z Ruska nebyly vydány zvláštní předpisy, nýbrž platí všeobecné repatriční zásady ze 17. srpna 1920 a podrobnější ustanovení z 2. listopadu 1920.“⁴³ MSP vytýkalo repatriční misi v Charkově, že se dopustila různých opomenutí, zejména nedbala o to, aby byli repatriováni pouze českoslovenští příslušníci.

Zamini doporučovalo, aby v pardubické karanténě bylo zjištěno, které osoby přijely do ČSR, aniž by prošly registračními stanicemi československé repatriční mise v Moskvě, které se nacházely v Moskvě, Petrohradě a Novorossijsku, kam byli repatrianti odesíláni příslušnými ruskými orgány.⁴⁴

Ve věci vězňených československých příslušníků, kteří byli bolševiky uvězněni, Zamini uložilo obchodní misi v Moskvě, aby přesně zjistila, kdo je vězňen a z čeho je obviněn. Zatýkáni a vězňeni prováděla ČK, soudní řízení bylo tajné a konečné. Obviněný byl vyslýchán jedním nebo několika vyšetřujícími soudci a na základě jejich dobrodzání potvrzovalo kolegium ČK rozsudek, a to v nepřítomnosti obžalovaného, který neměl možnost se hájit, chybělo mu spojení s vnějším světem a možnost opatřit si materiál, který by potvrzoval jeho nevinu. Obvinění tak byli odkázáni na milost a nemilost vyšetřujícího soudce, který se řídil pouze revolučním svědomím. Československé orgány mohly intervenovat pouze za občany ČSR, nikoliv však za Čechy a Slováky, kteří měli ruské občanství.

Od českých kolonistů v Rusku docházelo organizacím českých navrátilců z Ruska, jako byla např. Jednota přátel, příbuzných a známých Čechů a Slováků z Ruska, mnoho srdcervoucích žádostí o reemigraci starousedlíků do ČSR.⁴⁵ Reemigranti požadovali, aby péče o ně, která dosud byla zajišťována ministerstvy sociální péče, financí a obchodu, byla soustředěna v ministerstvu zahraničí.⁴⁶ Několik tisíc ruských Čechů a Slováků, kteří se už nacházeli v ČSR, požadovalo, aby se v souvislosti s uzavřením obchodní smlouvy mezi ČSR a RSFSR uvažovalo o jejich návratu do nepovského Ruska. Chtěli obnovit své tamní podnikání.⁴⁷

V březnu 1922 podal repatriční referát československé obchodní mise v Kyjevě ukrajinskému ministerstvu zahraničí Narkominděl dva seznamy repatriantů, které obsahovaly jména 186 zajatců a 80 starousedlíků. Seznamy však byly vráceny. V květnu 1922 byly podány nové seznamy, které obsahovaly jména pouze 24 zajatců a 18 kolonistů. Narkominděl ale požadoval, aby prokázali svou československou příslušnost domovským listem a československým pasem a zaplatili výjezdní vízum. To by znamenalo reemigraci jen těch majetnějších. Obchodní mise v Kyjevě přičítala krajní netečnost a indiferentnost ukrajinských úřadů k československým požadavkům politické orientaci československých vládních kruhů, které odmítaly diplomatické uznání sovětského Ruska.⁴⁸

Ukrajinský Narkominděl vyžadoval za vízum na právo výjezdu do ČSR 22 milionů rublů za každého repatrianta staršího 16 let, což činilo 220 tisíc tehdejších korun. Navíc Ukrajinský evakuační úřad (Ukrevak) oznámil, že od 1. června 1922 bude přerušen bezplatný průjezd československých příslušníků přes Ukrajinu.⁴⁹ Obě československé obchodní mise – v Moskvě i Charkově – požadovaly od MZV finanční prostředky, aby mohly pomoci nemajetným krajanům

⁴³ NA, f. MSP, k. 3901, MSP MZV 12. 1. 1922.

⁴⁴ Tamtéž, MZV PMR 27. 3. 1922.

⁴⁵ Tamtéž, dopis Jednoty MSP z 5. 5. 1922.

⁴⁶ Tamtéž, PMR MZV 27. 3. 1922.

⁴⁷ Tamtéž, dopis SČSR PMR 12. 1. 1922.

⁴⁸ Tamtéž, obchodní mise Kyjev MZV 25. 5. 1922.

⁴⁹ Tamtéž, mise Charkov MZV 27. 5. 1922.

reemigrovat do ČSR, a tak „zachránit ubožáky od smrti hladem“.⁵⁰ Jen jízdné přes Kyjev a Zdobunov na Volyni činilo 18–22 milionů rublů, stravné 8–10 mil. Rb.⁵¹

Repatriční mise v Moskvě kritizovala směrnice meziministerské porady z 31. července 1920. Konstatovala, že tato instrukce byla stanovena všeobecně pro repatriaci ze všech zemí, ale byla nevhodná pro poměry v Rusku. Poukazovala na tamní rozhárané hospodářské poměry, špatné dopravní spojení a bídu, které nutí krajany k odchodu z Ruska. 80 % případů repatriace byly případy nutného a neodkladného návratu. Proto zachovávání formalit vyžadovaných MSP bylo v případě Ruska iluzorní. Repatrianti se sjížděli do Moskvy z různých vzdálených končin Ruska bez předběžného uvědomění repatriční mise. V Moskvě bydleli v táborech velice špatně zařízených, se špatnou stravou (1x denně vodová polévka s 20 dkg chleba na osobu). Vlastní finanční prostředky neměli a byli odkázáni na podporu československé mise, která vydávala na osobu týdně tři masové konzervy a pro děti do šesti let jednu mléčnou konzervu. Mise charakterizovala repatrianty jako úplné žebračky: „Otálení s jejich repatriací znamená je odsoudit na krutý hlad.“⁵² Mise krajany varovala, aby, mají-li v Rusku slušné živobytí, odtud neodjížděli. Takových v sovětském Rusku asi mnoho nebylo. V repatriční misi se hlásili i krajané, které přilákala komunistická propaganda o sovětském ráji a kteří po krátkém pobytu přicházeli v zoufalém stavu s prosbou o umožnění návratu. Mise kritizovala ustanovení směrnic o tom, že každý repatriant musí mít předběžný souhlas MSP, což by trvalo 6–8 týdnů, kdy by žadatelé o repatriaci museli být v táborech živeni na účet ČSR. Mise trvala na tom, že rozhodnutí o právu na repatriaci musí být ponecháno na repatriční misi na místě. Stavěla se rovněž proti požadavku na předložení originálních průkazů o státní příslušnosti a vysvědčení nemajetnosti. Ruské úřady povolovaly repatriantům pouze 48 kg zavazadel.

Varšavské vyslanectví jednalo s polským ministerstvem zahraničí o tranzitním převozu přes Polsko šesti tisíc československých repatriantů z Ruska. Repatrianti museli být vybaveni československým vstupním vízem, ČSR se musela zavázat uhradit výlohy převozu, v Baranovičích se museli podrobit pětidenní karanténě, dvojí koupeli a očkování proti choleře.⁵³ Přes Polsko se vrátily také 94 osoby z okresu Volové na Podkarpatské Rusi, které byly v prosinci 1914 ruskými vojsky deportovány do Ruska.⁵⁴

Prostřednictvím československých repatričních misí v Rusku a na Ukrajině postoupily československé úřady krajanům zásilky obuvi a různých oděvních součástí s tím, aby se použily k oblečení československých občanů před jejich repatriací do vlasti.⁵⁵ O státní subvenci požádala také Jednota přátel a příbuzných Čechů a Slováků z Ruska na pomoc krajanům, kteří se vraceli ve zbídačelém stavu a po návratu nemohli najít byt ani zaměstnání. Sama Jednota vyplácela 200 Kč svobodným navrátilcům, 300 Kč ženatým a 50 Kč na každé dítě.⁵⁶ Vzhledem k tomu, že o podporu žádalo také Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, sdělilo MSP, že není ochotno udílet subvence různým organizacím, neboť tříštění prostředků není v zájmu věci.⁵⁷ Sdružení totiž tvrdilo, že je prvotní organizací Čechů a Slováků z Ruska, sdružovalo i s rodinnými příslušníky osm tisíc krajanů, zatímco Jednota prý měla pouze 18 členů z Ruska.⁵⁸

⁵⁰ Tamtéž, MZV MSP 12. 6. 1922.

⁵¹ Tamtéž, mise Charkov MZV 29. 7. 1922.

⁵² Tamtéž, k. 3905, mise Moskva MNO 20. 12. 1922.

⁵³ Tamtéž, k. 3901, MSZ vyslanectví Varšava 2. 1. 1923.

⁵⁴ Tamtéž, vyslanectví Varšava MSP 27. 1. 1923.

⁵⁵ Tamtéž, MZV MSP 8. 1. 1923.

⁵⁶ Tamtéž, k. 3912, Jednota MSP 14. 2. 1922.

⁵⁷ Tamtéž, MSP SČSR 2. 3. 1922.

⁵⁸ Tamtéž, SČSR MSP 11. 3. 1922.

Znepokojivé zprávy přicházely z nejnvýhodnějších částí Ruska, a to z Vladivostoku, kde bída československých příslušníků čekajících na transport vedla k případům sebevražd. Bývalí zámožní Češi žebrali u československého konzulátu o kousek chleba. Českoslovenští dělníci práci nedostali, protože přednost měli Rusové. MSP se obávalo, že návrat těchto krajanů by zvýšil počet nezaměstnaných v ČSR. Proto raději MZV vyjednávalo se sovětskou vládou o přidělu nějakého pozemku na Sibiři, kde by byli Češi a Slováci usídleni. Tento projekt byl samozřejmě nereálný a naivní.⁵⁹

Do roku 1922 ruské úřady prováděly přesun repatriantů z místa pobytu do Moskvy zdarma, ale od roku 1923 to odmítaly, protože považovaly repatriaci za skončenou. Proto zastupitelství v Moskvě žádalo MZV o souhlas s poskytováním peněžních podpor jednotlivým repatriantům.⁶⁰

Sdružení Čechů a Slováků z Ruska ve své rezoluci z 26. března 1922 požadovalo, aby v rámci ruské pomocné akce byly potraviny, léky, šatstvo, prádlo, obuv a hospodářské stroje přednostně poskytovány českým kolonistům. Repatriace měla probíhat na účet státu a vracejícím se krajanům měla být věnována větší pozornost než dosud. Vláda měla energicky vymáhat náhradu za zestátněný majetek krajanů v Rusku, a to jmenovitě na janovské konferenci.⁶¹ Vláda poslala jen v říjnu 1921 ruským krajanům 99 zásilek, v lednu 1922 celkem 181 zásilek, přičemž každá vážila 10 kg.⁶²

Československý Červený kříž (ČSČK) označil Sdružení Čechů a Slováků z Ruska za organizaci, která v prvé řadě sleduje ochranu svých třídních zájmů, dosažení náhrady za utrpěné škody a přípravu půdy pro návrat do Ruska, zatímco sociální podporu svých příslušníků považuje za úkol podřadnější.⁶³

Do repatriční akce můžeme zahrnout i příchod 78 sirotek u českých rodinách na Ukrajině, které do ČSR dopravila v roce 1923 Kostnická jednota prostřednictvím evangelického vikáře Rudolfa Šedého ze Svěbohova. Šlo o chlapce a dívky různého stáří, kteří přijeli do ČSR, aby se zde vyučili a poté vrátili zpět na Ukrajinu. V ČSR se přihlásila řada rodin, které byly ochotny přijmout jednotlivé děti na vychování.⁶⁴ Z Ukrajiny cestovali přes Polsko do karanténní stanice v Pardubicích a teprve odtud odcestovali k přiděleným rodinám.⁶⁵

Příchod sirotek organizovaný Kostnickou jednotou uvítala Jednota přátel, příbuzných a známých Čechů a Slováků z Ruska s tím, že „ve vlasti dostane se jim patřičného vzdělání, vyléčí se z komunismu, poznají svůj rodný kraj, domov svých rodičů, budou zachráněni od hladu a co nejdříve, že nabyvše zde vzdělávání a majíce v Rusku určitou oporu ve svých rodinách a známých, vrátí se do Ruska jako výborní pracovníci a průkopníci našich ideálů a naší kultury, pro náš stát bude míti význam dalekosáhlý“.⁶⁶

Sirotci pocházeli především z českých evangelických osad na jižní Ukrajině. První cesta vikáře Rudolfa Šedého směřovala do Alexandrovky u Oděsy, odkud přivezl sirotky, jejichž rodiče zemřeli při útěku z obce Čechiv u Samary. Další sirotci byli z obcí Ljubaševka, Bohemka, Sirotinka, Zeleného Jaru a Terentijevky (Sergijevky). V době hladu děti jedly jen 1x denně, neuměly číst a psát. Nebylo možné realizovat odjezd dětí z Krymu, který byl tehdy součástí RSFSR.⁶⁷

⁵⁹ NA, MŠANO, k. 580, dopis MSP PMR 10. 4. 1923.

⁶⁰ NA, f. MSP, k. 3901, zastupitelství Moskva MZV 3. 5. 1923.

⁶¹ Tamtéž, k. 3912, rezoluce SČSR 26. 3. 1922.

⁶² Tamtéž, SČSR MSP 26. 4. 1922.

⁶³ Tamtéž, ČSČK MSP 29. 3. 1922.

⁶⁴ Tamtéž, k. 3901, Kostnická jednota MSP 15. 3. 1923.

⁶⁵ Tamtéž, Kostnická jednota ministerstvu železnic 23. 3. 1923.

⁶⁶ Tamtéž, Jednota MSP 3. 11. 1922.

⁶⁷ NA, f. PMR, k. 224, dopis MZV Kostnické jednotě 17. 9. 1924.

Vikáře Rudolfa Šedého doprovázel v červenci 1922 řídicí učitel Josef Klimeš, který si prohlédl zanedbané školství v českých osadách. Při druhé návštěvě v lednu 1923, kdy Šedého doprovázel učitel Jaroslav Martínek, přivezli potraviny a šatstvo. V Charkově se k němu připojil člen Kostnické jednoty Jaroslav Michalec, který jej doprovázel do českých osad Melitopolské oblasti a na Krym.⁶⁸

Děti odjely z Ukrajiny z nádraží v Birzule, kde na ně čekaly dva nákladní vozy. Jen lístky do ČSR stály šest miliard tehdejších inflačních rublů. Děti měly cestou dostatek chleba, másla a vajec a na každém nádraží, kde zastavili, dostávali čaj. V Šepetovce, na rusko-polské hranici, kde stáli čtyři dny, jim volyňští Češi přinášeli chleba, uzeniny, cukroví, mléko a housky. Po příjezdu do Polska museli projít karanténní stanicí, kde obdrželi nové čisté prádlo. Česká beseda v Zdolbunově pro ně připravila oběd a ve Lvově byli přijati na československém konzulátu.⁶⁹

MSP odmítalo proplatit MZV úhradu repatričních výloh za československé civilní reemigranty z Ruska, což odůvodňovalo tím, že nebyly zachovány všechny předpisy vydané MSP týkající se repatriace na státní útraty. MZV argumentovalo tím, že následkem nepříznivých poměrů panujících v Rusku a pro technické překážky a spěch, s jakými bylo nutno repatriaci provádět, nebylo možné opatřit všechny předepsané doklady a požadovat od repatriantů přesné plnění všech předepsaných podmínek.⁷⁰

K 1. srpnu 1924 byly zrušeny polské repatriční stanice, takže po této lhůtě byla zastavena doprava československých navrátilců z Ruska na úvěr, jak se až dosud dělo. Českoslovenští občané se nadále mohli vracet přes Polsko pouze na vlastní náklady.⁷¹

I po provedené repatriaci a reemigraci zůstali podle sčítání osob v roce 1926 celkem 27 123 Češi, z toho 16 091 na Ukrajině a 9 930 v Ruské federaci.

b) Rakousko

Po vzniku ČSR začal z Dolních Rakous, zejména Vídně, silný emigrační proud do staré vlasti. Příčinou byla neutěšená hospodářská situace poraženého Rakouska a pronásledování nepřátelským okolím. Směřovali především do jižních Čech a na Moravu. Přelidnění těchto oblastí vedlo k poklesu ceny práce. Starosta Československé obce sokolské (ČOS) dr. Josef Scheiner doporučoval vypracovat kolonizační plán, který by pomohl českým drobným živnostníkům a řemeslníkům z Rakouska a zároveň posílil pozice českého kapitálu v pohraničí.⁷²

Přestěhování bývalých rakousko-uherských státních zaměstnanců příslušných do ČSR bylo pověřeno ministerstvo veřejných prací. Byly mezi nimi jak osoby, které byly ochotny zaplatit cestovné, tak i osoby bez prostředků. Převoz majetku hradilo MNO, přičemž chudým byl přiznán nárok na úhradu cestovného státem.⁷³

Vídeňská emigrace hledala příznivé prostředí mj. na Slovensku. Na meziministerské poradě 6. května 1920 konstatoval český vídeňský poslanec Dvořák, že původně nebylo úmyslem vídeňských Čechů se stěhovat. Ale pokles významu Vídně vedl k samovolnému stěhování, což ovšem tříštilo síly. Proto navrhoval plánovitě stěhování, např. zřízení Československé průmyslové společnosti v Bratislavě pro výrobu stavebních hmot, družstev truhlářů, krejčích, obuvníků, zlatníků apod. K tomu žádal státní subvenci dva miliony Kč. Ministr Hodža slíbil, že ve vládě

⁶⁸ Tamtéž, Besídka o českých dětech v Rusku. Praha 1924, s. 4.

⁶⁹ Tamtéž, s. 5.

⁷⁰ NA, f. MSP, k. 3901, MZV MSP 7. 11. 1923.

⁷¹ Tamtéž, vyslanectví Varšava zastupitelství Moskva 21. 7. 1924.

⁷² NA, f. PMR, K. 8325, dopis ČOS ministerstvu vnitřní 22. 7. 1919.

⁷³ NA, f. MŠANO, k. 580, dopis ministerstvu veřejných prací PMR 5. 5. 1920.

navrhne zřízení Repatriačního úřadu nebo alespoň meziministerské repatriační komise při MSP a samostatné slovenské repatriační komise v Bratislavě při ministerstvu s plnou mocí pro správu Slovenska.⁷⁴ Vídeňští Češi se sami ujali reemigrace zřízením zvláštní kanceláře ve Vídni s pobočkami v Praze a Bratislavě.⁷⁵

Zájem o reemigraci měli také krajané v Horním Rakousku. V Linci vznikl Československý národní výbor (ČSNV) pro Horní Rakousy, který navrhl zřízení Ústředního vedení Čechoslováků v Rakouské republice.⁷⁶ Značný počet českých rolníků z Dolních i Horních Rakous měl v úmyslu se zakoupit v Čechách a na Moravě.⁷⁷ V Horním Rakousku žilo mnoho českých rolníků z Moravy, kteří měli zájem směnit své usedlosti s jihomoravskými Němci na Valticku a Mikulovsku. Ale nepodařilo se získat ani jednoho německého rolníka, který by byl ochoten odejít do Rakouska.⁷⁸

Na rolnické schůzi ve Štýru byla založena Hospodářská jednota československého rolnictva v Rakousku. K vystěhování do ČSR se přihlásilo 100 rodin s průměrným rozsahem půdy 30 jiter, v celkové ceně 150 mil. rakouských korun. V celém Rakousku žilo několik tisíc českých rolníků se jměním ve výši přes tři miliardy rakouských korun. Státní pozemkový úřad (SPÚ) měl možnost jim přidělit půdu z pozemkové reformy. Druhou možností byla výměna statků se sudetskými Němci, kterým se ale z ČSR do Rakouska nechtělo. Třetí variantou byl volný prodej půdy v Rakousku a volný nákup půdy v ČSR, což ale naráželo na nízkou hodnotu rakouské valuty. Navíc by museli platit velkou dávku z majetku – až 45 % z jeho hodnoty. Se zbytkem peněz by si v Čechách nepořídili ani pazdernu. Přitom si čeští rolníci v Horním Rakousku stěžovali na okrádání ze strany Rakušanů, kteří využívali jejich neznalosti němčiny, postrádali českého advokáta a notáře, ústrky trpěly i české děti; v Linci existoval pouze československý vicekonzulát.⁷⁹

Velké procento českých zemědělců v Rakousku bylo ochotno se stěhovat jen v tom případě, pokud neutrpí finanční ztrátu, druhá část byla ochotna reemigrovat za každou cenu, a to vzhledem k ohromné devalvací rakouské koruny. Zájem měli o dvory v jižních Čechách.⁸⁰

Podobně jako při repatriaci a reemigraci z Ruska i v případě reemigrace z Rakouska trvalo MSP na různých byrokratických procedurách. Vídeňské vyslanectví mělo po reemigrantech požadovat potvrzení, odkdy mají v ČSR domovské právo. Dále měli uvádět důvody, pro které jsou nuceni se přestěhovat.⁸¹ Podle československého vyslance Roberta Fliedera tvořili vídeňští Češi 95 % zdejších krejčích, 70 % ševců a 60 % truhlářů. Na druhé straně 92 % nákladů školského spolku hradila ČSR.⁸²

Reemigrace z Rakouska prováděná před 1. červencem 1920 byla neorganizovaná, přístupná všem zájemcům. Převzetí reemigrace MSP narazilo u většiny zdejších československých kolonistů na odpor, český tisk kritizoval byrokratický systém a kolonisté byli týráni opětovnými výnosy, kterým MSP žádalo předložení spousty nových dokumentů. Nová organizace reemigrace se velice těžko vžívala, neboť žadatelé museli podstupovat křížovou cestu, než se jim podařilo všechny žádané dokumenty opatřit. MSP téměř polovinu žádostí o provedení repatriace na státní náklad předem odmítalo.⁸³

⁷⁴ NA, f. PMR, k. 3825, relace ministerstva financí z 6. 5. 1920.

⁷⁵ Tamtéž, MSP PMR 9. 6. 1920.

⁷⁶ NA, f. Národní rada česká (NRČ), k. 185, ČSNV Linec Národní radě československé (NRČs) 19. 4. 1920.

⁷⁷ Tamtéž, k. 470, dopis NRČs Hospodářskému družstvu Stolbach v Horních Rakousích 4. 10. 1920.

⁷⁸ Tamtéž, k. 470, dopis Národní jednoty pro jihovýchodní Moravu NRČs 17. 12. 1920.

⁷⁹ Tamtéž, k. 470, dopis J. Kluháčka z Grosshofu v Horním Rakousku NRČs z října 1920.

⁸⁰ Tamtéž, Hospodářská jednota československých zemědělců v Rakousku NRČs 10. 2. 1921.

⁸¹ NA, f. MSP, k. 469, MSP vyslanectví Vídeň 7. 4. 1921.

⁸² Tamtéž, záznam Kanceláře prezidenta republiky (KPR) 27. 4. 1921.

⁸³ Tamtéž, vyslanectví Vídeň MSP 29. 4. 1921.

Vyslanectví např. doporučovalo reemigraci na státní útraty pomocnicím v domácnosti, což MSP ve většině případů zamítalo. Přitom postavení českých služek bylo horší než českých dělníků a řemeslníků. Zatímco vyslanectví uvádělo, že domov je nemohl uživit a hnal je do cizích služeb, MSP tvrdilo, že to není pravda, že „jely, poněvadž toužily po radovánkách velkoměsta“.⁸⁴

MSP uvádělo, že reemigrace z Rakouska je nejčtetnější a vyžádala si milionových nákladů. Správně prý probíhala teprve poté, kdy se jí ujalo samo ministerstvo, které dohlíží na přesné zachování repatriačních zásad.⁸⁵ Ke kontrole správného průběhu reemigrace vyslalo MSP v květnu 1921 do Vídně přednostu svého repatriačního oddělení ministerského radu Františka Mázla.⁸⁶

Z jeho zprávy vyplynulo, že česká menšina ve Vídni nebyla konsolidovaná. Reemigraci zpočátku organizoval Československý národní výbor. Do 1. července 1920 bylo repatriováno 30 tisíc osob ve 130 vlacích po 50 vagonech. Od března 1919 do července 1920 jezdily repatriační vlaky 2–8× měsíčně. Od 1. ledna 1921 se repatriace realizovala výhradně po svolení MSP.⁸⁷

Vídeňská legace nedoporučovala plánovitou repatriaci do ČSR, kde nebyly zajištěny podmínky ani pro zaměstnání, ani pro ubytování reemigrantů. Podle jejích informací z května 1921 Vídeň a Rakousko vůbec opustily nejzdatnější pracovní síly, většinou dělníci. Prostřednictvím vyslanectví reemigrovalo od převratu do května 1921 asi 45 tisíc osob a nejméně stejný počet osob odešel bez vědomí zastupitelského úřadu. V roce 1921 se vracel již jen omezený počet osob. Touha po návratu domů zachvátila po převratu téměř celou českou kolonii. Ale se zvyšující se životní úrovní a zlepšujícím se hospodářským stavem začala klesat. Opční lhůta měla skončit 10. března 1922.⁸⁸

Nicméně i v roce 1921 se v kruzích českých obchodníků, živnostníků a dělníků, zvláště ve Vídni, stále jevila snaha o návrat do ČSR. Kritizovali oficiální repatriační akci, že postupuje velmi zvolna a soustřeďuje se téměř výhradně na reemigraci dělníků a úředníků. Proto vznikl Kolonizační spolek pro území ČSR, který hodlal využít pozemkové reformy k uspokojení přání rakouských Čechů vrátit se do vlasti. Rakouští Češi měli zájem se usídlit v pohraničí, mj. na jižním Slovensku.⁸⁹

Československá agrární strana v Rakousku žádala SPÚ o předběžné schválení k jednání o koupi kolonizačních statků od správy schwarzenberských velkostatků na Hluboké. Správa měla postoupit členům Hospodářské jednoty československých zemědělců v Rakousku dvory na Krumlovsku, Veselsku a Netolicku. Jednotlivým zemědělcům z Rakouska by postoupili maximálně 20 ha, z čehož pole měla představovat polovinu a zbytek měla být luka, pastviny a lesy.⁹⁰

Hospodářská jednota uzavřela také předběžnou kolonizační úmluvu s Jindřichem Clam-Martinicem ve věci jedné třetiny jednoho z jeho velkostatků. Stovky českých zemědělců z Rakouska se chtěly vystěhovat do ČSR. Rolníci si stěžovali, že rozptýlení v Rakousku neměli možnost kulturního života a české školy. Velkostatek měl rozlohu 2240 ha, z toho 1250 ha zemědělské a 981 ha lesní půdy. Clam-Martinic byl ochoten postoupit půdu kolonistům z Rakouska za směnnou hodnotu jejich tamních hospodářství.⁹¹

⁸⁴ Tamtéž, vyslanectví Vídeň MSP 6. 5. 1921.

⁸⁵ Tamtéž, záznam MSP z 14. 5. 1921.

⁸⁶ Tamtéž, MSP vyslanectví Vídeň 21. 5. 1921.

⁸⁷ Tamtéž, zpráva o repatriačním oddělení vyslanectví Vídeň z 6. 7. 1921.

⁸⁸ Tamtéž, legace Vídeň MSP 31. 5. 1921.

⁸⁹ Tamtéž, Kolonizační spolek MZV 27. 6. 1921.

⁹⁰ NA, f. NŘČ, k. 470, Československá agrární strana v Rakousku SPÚ 13. 8. 1921.

⁹¹ Tamtéž, Hospodářská jednota SPÚ 13. 8. 1921.

Od reemigrantů vybral generální konzulát ČSR ve Vídni správní poplatky, které ukládal na zvláštním účtu a hradil z nich mimořádné výlohy. MSP hradilo pouze náklady na přepravné a jízdné, zatímco ze zvláštního účtu se hradily výlohy průvodčím vlaků, vojenským průvodcům, poplatky celním revizorům, spopitné celním a nádražním zřízcencům a náklady na dopravu nabytku chudých reemigrantů na nádraží.⁹²

Zhoršující se hospodářská situace v Rakousku přispěla k čilejší reemigraci v první polovině roku 1923. Stěhovali se z existenčních důvodů, zejména dělníci hledající výdělek v ČSR. Počet reemigrantů na vlastní náklady několikanásobně převyšoval počet vystěhovalců na účet státu. A ještě mnoho dalších československých příslušníků bylo odhodláno se vystěhovat do vlasti, ale neměli v ČSR zajištěný byt. Do domovských obcí byli dopravováni na účet místních samospráv. V průběhu prvního pololetí roku 1923 reemigrovalo z Rakouska celkem 1239 osob.⁹³

Přesné údaje o počtu reemigrantů z Rakouska po Velké válce jsme nezjistili. Můžeme akceptovat údaj Milana Hlavačky, který uvedl, že v letech 1918–1926 odešlo 105 tisíc Čechů.⁹⁴

c) Německo

Po skončení první světové války očekávalo MSP hromadný návrat československých příslušníků nejen z Rakouska, ale i z Německa. Z poraženého Německa se vraceli především horníci z Vestfálska, kterých zde bylo asi 16 tisíc. Již 17. dubna 1919 dorazil do Podmokel vlak s prvními reemigranty z Německa. Bylo nezbytné pro ně najít zaměstnání a prozatímní ubytování v blízkosti pohraničních stanic. K tomu byly vytipovány bývalý zajatecký tábor Terezín a zajatecký tábor v Plané.⁹⁵ Kapacita tábora v Terezíně činila 700 osob, v Plané u Mariánských Lázní 600 osob.⁹⁶

Aktuální byla také reemigrace potomků evangelických vystěhovalců ze čtyřicátých. let 18. století. O návrat usilovali krajané z hornoslezských vesnic v okolí Opolí, jako byly Bedřichův Hradec, Petrův Hradec, Vilémův Hradec a Lubín. Podobné tendence byly i v Dolním Slezsku na Střelínku.⁹⁷ Celkem chtělo z pruského Slezska reemigrovat 200–300 rodin. Hornoslezští Češi se necítili bezpečně v blízkosti polských hranic. Souviselo to s polsko-německým konfliktem o plebiscitní území Horního Slezska, kdy protestantští Češi sympatizovali s německou stranou. Potomci českých exulantů usilovali o to, aby si z výtěžku prodaného majetku mohli zařídit hospodářství v ČSR. Zdejší Češi byli dobrými rolníky, kteří předčili tuzemské Němce. Dovedli půdu racionálně využívat a používali moderní stroje. Jejich osady byly úhledné a čisté. Byli ochotni se usadit i na Slovensku, ale hradečtí preferovali pouze Čechy a Moravu. Německé úřady se však na možnost reemigrace tak dobrých hospodářů dávaly nerady, jmenovitě v Husinci u Střelína v Dolním Slezsku.⁹⁸

O návrat do vlasti usilovaly tisíce československých příslušníků. Podle českých spolků v Sasku, jako byl Vlastimil v Saské Kamenici nebo Výchovný kroužek spojených českých spolků v Sasku, se československá vláda obávala přílivu dělníků z Německa, kteří by mohli být posilou komunistického hnutí. Protože se vláda chystala v polovině roku 1923 reemigrační akci

⁹² NA, f. MSP, k. 3 901, Generální konzulát Vídeň MZV 22. 10. 1921.

⁹³ Tamtéž, statistika repatriace za 1. pololetí 1923.

⁹⁴ HLAVAČKA, M.: Češi v Rakousku. In: Akademická encyklopedie českých dějin III./2. Praha: HÚ AV ČR, 2012, s. 339.

⁹⁵ NA, f. PMR, k. 8 325, MSP PMR 26. 4. 1919.

⁹⁶ Tamtéž, dopis MSP PMR 11. 8. 1919.

⁹⁷ NA, f. NŘČ, k. 363, J. Auerhan NŘČs 25. 11. 1922.

⁹⁸ NA, f. NŘČ, k. 185, konzulát Vratislav Kostnické jednotě 18. 4. 1923.

ukončit, krajané upozorňovali na to, že následkem poklesu kursu německé marky nebudou schopni zaplatit dopravu nábytku do vlasti a vrátí se jako žebráci.⁹⁹

Saské úřady nebyly vůči cizozemcům příliš nakloněny. Každý československý příslušník, který se ucházel v Sasku o místo, obdržel od politických úřadů povolení k pobytu jen tehdy, pokud k tomu dal souhlas pracovní úřad.¹⁰⁰

Krajané v Sasku si stěžovali na velkou nezaměstnanost zdejších československých státních příslušníků. Československý spolek Svornost v Drážďanech požadoval reemigraci všech nemajetných krajanů, jejich ubytování v ČSR a vyplácení podpory v nezaměstnanosti.¹⁰¹

O půdu v rámci pozemkové reformy se přihlásily některé české spolky obvodu československých konzulátů Brémy a Saská Kamenice. Jednalo se vesměs o nemajetné uchazeče a nezaměstnané, kteří nepřicházeli v úvahu jako uchazeči. Pro kolonizaci zahraničních krajanů přicházely v první řadě v úvahu Slovensko a Podkarpatská Rus.¹⁰²

Drahotní poměry v Německu byly stále horší, reemigranti byli odkázáni jen na nepatrný výdělek, neměli žádný majetek. Reemigrace byla stále silnější, ale také dražší. Proto konzuláty žádaly MSP o souhlas hradit výlohy spojené s dopravou sirotků z bytu na nádraží a dopravu svršků na německé železnici na hranice s ČSR.¹⁰³ Větší počet reemigrantů z Německa se očekával zejména na přelomu října a listopadu 1923.¹⁰⁴ Reemigranti měli směřovat do karanténního tábora v Pardubicích.¹⁰⁵

Zoufalé bylo postavení českých dělníků v Porýní-Vestfálsku. Jedinou možností, jak uniknout jisté zkáze, bylo jejich vystěhování buď do ČSR, nebo do Francie či Latinské Ameriky.¹⁰⁶ Krajanský spolek v Hambornu si stěžoval, že již pátý týden jsou zdejší čeští dělníci bez práce. Vzhledem k inflaci stály tři libry chleba bilion marek, libra hovězího masa 3,5 bilionu. Jen v Hambornu bylo 35–40 rodin, které chtěly za všech okolností přesídlit do ČSR, neboť situace v Německu byla k nevydržení.¹⁰⁷ Také členové Českého zábavního a podporujícího spolku Jarost v Hörde žádali o reemigraci do vlasti, neboť „nouze a bída dostoupily vrcholu a náš pobyt v Německu je neudržitelný“.¹⁰⁸ Pomocný komitét pro strádající Čechoslováky v zahraničí doporučoval generálnímu konzulátu v Hamburku nakupovat potraviny pro krajany hromadně prostřednictvím konzulátu.¹⁰⁹ Na tento návrh reagoval generální konzulát sdělením, že jako státní úřad nemůže zprostředkovávat nákup potravin pro Čechoslováky v severním Německu ve svobodném přístavu Hamburk.¹¹⁰ Situaci v Hamburku zhoršil pokus o komunistické povstání, kdy radikální živly dohnaly dělníky ke stávce, na což zaměstnavatelé odpověděli výlukami. Dělníci byli bez práce a samostatní živnostníci ztratili zákazníky. Do českých doplňovacích škol v severním Německu docházelo 300 dětí, které potřebovaly obuv, oděv a prádlo.¹¹¹

Československý spolek Svornost v Hartavě v Sasku požadoval hromadné přesídlení 35 zdejších československých příslušníků. Vláda tam měla vyslat zvláštní vlak, který by rodiny

⁹⁹ NA, f. MSP, k. 3 901, Československý spolek Vlastimil v Saské Kamenici MSP 1923.

¹⁰⁰ Tamtéž, k. 3 912, generální konzulát Drážďany MZV 3. 3. 1922.

¹⁰¹ NA, f. MSP, k. 3 901, Svornost Drážďany MZV 4. 9. 1923.

¹⁰² NA, f. NRČ, k. 470, vyslanectví Berlín Zemědělské radě z 6. 9. 1923.“

¹⁰³ NA, f. MSP, k. 3 901, konzulát Saská Kamenice MSP 29. 9. 1923; konzulát Brémy MSP 12. 10. 1923.

¹⁰⁴ Tamtéž, Okresní správa politická Vejprty MSP 24. 10. 1923.

¹⁰⁵ Tamtéž, oběžník Zemské správy politické Praha okresním správám politickým 17. 10. 1923.

¹⁰⁶ Tamtéž, Výbor zahraničních spolků v Gladbachu ve Vestfálsku MV 29. 10. 1923.

¹⁰⁷ Tamtéž, Krajanský spolek Hamborn sekretáři ČSSD 26. 11. 1923.

¹⁰⁸ Tamtéž, Jarost v Hörde MSP 26. 11. 1923.

¹⁰⁹ Tamtéž, Pomocný komitét generálnímu konzulátu Hamburk 8. 11. 1923.

¹¹⁰ Tamtéž, generální konzulát Hamburk Pomocnému konzulátu 15. 11. 1923.

¹¹¹ Tamtéž, generální konzulát Hamburk Pomocnému konzulátu 30. 10. 1923.

i s nabytkem převezl do ČSR. Radikálnější Češi chtěli dokonce uspořádat před konzulátem v Saské Kamenici demonstraci.¹¹² Podle okresního sdružení československých spolků v Sasku, „za poměrů zde v Německu nelze již našim příslušníkům, kteří jsou bez zaměstnání a bydleli zde již před 28. říjnem, dále se vydávat na pospas hladu, a proto žádají o přestěhování do vlasti“.¹¹³

Následkem nepříznivých hospodářských poměrů v Německu se denně jen přes pohraniční kontrolní stanici Moldava na Teplickou vracela řada československých příslušníků bez peněžních prostředků. Neměli kde pracovat a ČSD jim odmítaly vydat jízdenku bezplatně.¹¹⁴ Železniční stanice odmítaly kreditovat jízdu a dopravu majetku chudých a nemajetných reemigrantů vracejících se z Německa do ČSR.¹¹⁵ Vzhledem k pokračující hospodářské krizi v Německu prodloužila vláda na návrh MSP reemigraci československých příslušníků z Německa do 30. června 1924 na státní účet.¹¹⁶

Časopis Vystěhovalec radil krajanům v Německu, aby vytrvali tak dlouho, pokud to bude možné. Tvrdil, že velká část reemigrantů z Ruska lituje, že odtud odešla a rádi by se vrátili zpět. Uváděl, že v Rakousku nastává obrát k lepšímu a že také v Německu musí dojít k obrátu: „Ti, kdo přežijí na místě, budou uchráněni mnohých zklamání.“¹¹⁷ Němci ale vystupovali proti české konkurenci a říkali: „Proč nejde domů, když ho zde nepotřebujeme?“¹¹⁸

d) Polsko

Reemigrace z Polska se týkala především potomků českých evangelických exulantů z poloviny 18. století. Zálohy na přidělení půdy z československé pozemkové reformy složilo 159 rodin ze Zelova, Požděnic, Lodže a z Volyně.¹¹⁹ Ministerstvo železnic slíbilo nemajetným reemigrantům při přestěhování do ČSR jízdní slevy.¹²⁰

V rámci reemigrační akce potomků českých exulantů, kterou organizovala Kostnická jednota, se přihlásilo k návratu 840 rodin, ale ve skutečnosti reemigrovaly jen 92 zemědělské rodiny a 25 dělnických rodin. Usazeny byly v pohraničním, tzv. smíšeném území na Lovosicku, Litoměřicku, Zábřežsku, Šumpersku a Fulnecku a také na jižním Slovensku. K uskutečnění této akce schválila vláda milion korun, ze kterého měly být mj. refundovány náklady spojené s převozem chudých nebo nemajetných potomků exulantů. Ministerstvo zemědělství poskytlo v roce 1923 Kostnické jednotě na nákup dobytka, hnojiva a hospodářských strojů 187 tis. Kč, v roce 1924 pět tisíc na zakoupení hospodářských strojů a v roce 1925 celkem 500 tis. Kč. Do konce roku 1926 bylo usídleno 646 osob, z toho 59 v Sulejovicích, 38 v Širejovicích, 107 v Encovanech, 107 ve Vikýřovicích, 103 v Zábřehu-Žerotínově a 109 v Holůbkově na Žitném ostrově.¹²¹

Příprava akce začala v červnu 1921 během návštěvy potomků českých exulantů u příležitosti 300. výročí staroměstské popravy. Tehdy přijelo 108 osob z Pruského Slezska (Husinec, Poděbrady, Tábor, Hradec), Polska (Zelov, Lodž, Boratín na Volyni) a Ukrajiny. Bylo

¹¹² Tamtéž, konzulát Saská Kamenice MSP 1. 12. 1923.

¹¹³ Tamtéž, Okresní sdružení MSP 3. 12. 1923.

¹¹⁴ Tamtéž, československá pohraniční kontrolní stanice Moldava Okresní správě politické Teplice-Šanov 26. 11. 1923.

¹¹⁵ Tamtéž, MSP ministerstvu železnic 7. 1. 1924.

¹¹⁶ NA, f. MŠANO, k. 580, PMR MŠANO 9. 1. 1924.

¹¹⁷ Vystěhovalec, 1923, č. 9, s. 1.

¹¹⁸ Český vystěhovalec, 1920, č. 14.

¹¹⁹ NA, f. NRČ, k. 363, Kostnická jednota MSP 19. 11. 1920.

¹²⁰ Tamtéž, ministerstvo železnic NRČs 15. 1. 1921.

¹²¹ Tamtéž, k. 470, Zpráva o reemigrační akci KS.

naplánováno vybudování exulantské osady Újezd Komenského a zřízení penzionátu J. A. Komenského a školy pro děti zahraničních krajanů.¹²² Na Růžovém paloučku u Litomyšle byla odhalena pamětní deska českým bratrům a v Litomyšli pomník Komenského. Delegace byla přijata členy vlády a repatriační akci podpořil také prezident Masaryk, který 27. září 1921 řekl: „Myšlenka repatriace potomků českých exulantů v Polsku, Ukrajině, Pruském Slezsku a vůbec odevšad je mi velmi sympatická... Budu ji sledovat pozorně a rád akci podle sil a možností napomáhati.“¹²³

Aby získala půdu z pozemkové reformy, žádala Kostnická jednota Státní pozemkový úřad o podporu při jednáních s velkostatkářem Janem Schwarzenbergem stran Lovosicka a velkostatkářem Janem Liechtensteinem stran Velkého Dvora (Žerotínova) v Zábřehu.¹²⁴

Akce Kostnické jednoty vyvolala v české společnosti rozporuplné reakce. Plnou podporu získala od nacionálně orientovaných politických stran a jejich tiskových orgánů, jako byly Národní politika, Národní listy, Národní demokracie, Čas, České slovo a Venkov.¹²⁵ Naproti tomu sociální demokraté se stavěli ostře proti. Poslanec Antonín Němec psal: „Je to rozumné? Převážná většina z nich nemá ani špetku českého cítění. Kdo jim dal právo, aby chudobnému národu ukládali takové těžké povinnosti, jemu nepřislušející... Mnozí mluví špatně česky, děti neznají vůbec. Pro cizí sedláky je půdy dost. Je nerozumné ušlapati v republice sociální spravedlnost nohama.“¹²⁶

Pražský večerník kritizoval, že reemigraci prováděla soukromá organizace, „jež z ní chce těžit pro své zájmy... Chce pokřikem tím demonstrovat opět jen proti českým katolíkům, dáti zmírajícímu protiklerikálnímu boji novou injekci a ještě si to nechati zaplatiti z peněz veškerého poplatnictva. Evangelíci nemají také zvláštní zájem o návrat... Souvěrci v cizině mají svým návratem dopomoci zdejšími evangelíkům k nekalým penězům na agitaci k boji proti katolíkům.“¹²⁷

Kostnická jednota požadovala, aby byly opatřeny ucelené objekty, komunikačně dobře přístupné.¹²⁸ SPÚ přidělil k usídlení exulantů dvory Jana Schwarzenberga, M. Kühnové, Maxe Lobkowicze a dr. Clary-Aldrigena.¹²⁹

Dne 27. prosince 1922 vyjel z Lasku u Piotrkowa zvláštní vlak o 18 vozech, který vezl 63 osoby z 15 rodin. Reemigranti, kteří směřovali do Zábřehu, byli přivítáni v Olomouci 1. ledna 1923 v 6 hod. ráno místními činiteli.¹³⁰ Ministerstvo železnic povolilo výjimečně 75 % slevu jízdného III. třídou osobního vlaku a průvodcům 50 % slevu z Petrovic do Pardubic.¹³¹

Potomci českých exulantů usazení na Lovosicku při uvítání slavnostně prohlásili věrnost a přichylnost ČSR a prosili o urychlení návratu dosud přihlášených osob.¹³²

SPÚ zaopatřil v roce 1922 přidělením půdy a budov v Zábřehu a Vikýřovicích mj. 30 rodin z Volyně. Průměrný příděl půdy činil 10 ha zemědělské půdy. Někteří kolonisté ale měli snahu zbavit se přídělů a se získaným kapitálem se osamostatnit v Kanadě. Několik jich ze Zábřeha

¹²² NA, f. PMR, k. 224, NRČs PMR 18. 6. 1921.

¹²³ NA, f. NRČ, k. 363, svolání Kostnické jednoty 15. 11. 1921.

¹²⁴ Tamtéž, NRČs SPÚ 21. 11. 1921.

¹²⁵ Tamtéž, leták Velký odkaz.

¹²⁶ Zář, 21. 2. 1923, s. 2.

¹²⁷ Pražský večerník 3. 1. 1923, s. 3, Dobrý kšeft s navrácením pobělohorských emigrantů.

¹²⁸ NA, f. NRČ, k. 363, Kostnická jednota SPÚ 7. 2. 1922.

¹²⁹ Tamtéž, NRČs SPÚ 29. 9. 1922.

¹³⁰ Národní politika, 2. 1. 1923.

¹³¹ NA, f. MSP, k. 3 901, ministerstvo železnic Kostnické jednotě 30. 3. 1923.

¹³² NA, f. PMR, k. 224, telegram PMR 12. 5. 1924.

a Vikýřova odjelo v roce 1929 do Kanady.¹³³ Podle listu *Expres* byla důvodem početnost těchto rodin, které nemohla přidělená půda uživit.¹³⁴

Kromě náboženských exulantů se vraceli také Češi, kteří přišli v 19. století do rakouské Haliče. Ve druhé polovině července 1919 vyslala československá vláda do Lvova reemigrační vlak o padesáti vozech, a to pod americkou ochranou. K reemigraci se přihlásily 32 rodiny.¹³⁵

e) Maďarsko

Reemigrace z Maďarska se týkala především tamní slovenské menšiny. Např. 14. prosince 1922 se vláda usnesla, aby asi padesát rodin pracujících v železárnách v Diosgyöru bylo přemístěno na Slovensko a aby jim byla opatřena možnost zaměstnání ve slovenských státních podnicích. Tento úkol se ukázal jako prakticky neřešitelný. Správa státních báňských a hutních závodů poukazovala na to, že hospodářské poměry státních dolů a hutí se v důsledku krize značně zhoršily, takže nemohou přijímat nové pracovníky. Doporučovala umístění reemigrantů v rezortech obrany, železnic, zemědělství nebo v tabákové režii, která spadala pod ministerstvo financí.¹³⁶ Otázka reemigrace z Diosgyöru byla akutní, protože tamní Slováci chtěli optovat pro československou státní příslušnost a v důsledku toho byli propuštěni z pracovního poměru a zbaveni penzijních výhod.¹³⁷

V této souvislosti MZV upozorňovalo, že by nebylo účelné, aby nepříznivým vyřízením žádostí slovenské minority v Maďarsku byl vytvořen dojem, že zájem ČSR o zahraniční krajany není upřímný.¹³⁸

Neschopnost československé administrativy v této záležitosti se ukázala na případu mluvčího skupiny Slováků z Diosgyöru Pavla Polonyiho. Tento strojní zámečnický pracovník v tamních státních železárnách se narodil v roce 1878 ve Staré Lupči v župě Zvolen. Inicioval společnou žádost devadesáti slovenských rodin z Diosgyöru, které požádaly prostřednictvím československého vyslanectví v Budapešti o návrat do ČSR a umístění ve zdejších státních podnicích. Jejich rozhodnutí urychlily šikany, kterým byli vystaveni ze strany maďarských úřadů. Svou žádost opakovaně neúspěšně urgovali, a to dvacetkrát na budapeštském vyslanectví a třikrát na ministerstvu s plnou mocí pro správu Slovenska v Bratislavě.¹³⁹

Polonyi se vyučil zámečnickem v Podbrezové a odtud přešel na počátku 20. století ve věku pětadvaceti let do Diosgyöru, kde řádně pracoval a platil penzijní pojištění. Za své slovenské přesvědčení byl šikanován a poté, kdy chtěl optovat pro ČSR, byl internován a zbaven práce. Po návratu do ČSR v červenci 1923 se svými šesti dětmi nemohl získat práci a žil o státní podpoře v nezaměstnanosti ve výši 12 Kč denně.¹⁴⁰

Jednotlivé rezorty postupně sdělovaly, že reemigranty nemohou umístit. Ministerstvo železnic je nemohlo umístit v železničních dílnách pro nadbytek zámečníků a překročení požadované věkové hranice 45 let.¹⁴¹ Příznivá situace nenastala ani u Československých státních drah (ČSD).¹⁴² Ani vojenská správa neměla volná místa, neboť musela přistoupit k nuceným re-

¹³³ Tamtéž, SPÚ PMR 15. 7. 1930.

¹³⁴ *Expres*, 3. 5. 1930.

¹³⁵ TOPINKA, E.: *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově*. Lvov 2007, s. 392.

¹³⁶ NA, f. PMR, k. 209, dopis ministra Markoviče předsedovi vlády z 26. 10. 1923.

¹³⁷ NA, f. MSP, k. 1 576, PMR MSP 16. 12. 1922.

¹³⁸ NA, f. PMR, k. 209, MZV PMR 19. 8. 1922.

¹³⁹ Tamtéž, protokol s P. Polonyim ze 17. 10. 1923.

¹⁴⁰ Tamtéž, dopis ministerstva s plnou mocí PMR 13. 7. 1923.

¹⁴¹ Tamtéž, ministerstvo železnic PMR 6. 8. 1923.

¹⁴² Tamtéž, dopis ministerstva železnic PMR 13. 3. 1924.

strikcím civilních dělníků ve všech vojenských podnicích.¹⁴³ Rovněž správa státních lesů tvrdila, že z dřevařských závodů nelze propustit domácí dělníky a při rubačských pracích nelze osobám této práce nezalým zajistit výdělek.¹⁴⁴ Také ministerstvo veřejných prací sdělilo, že stát nemá na Slovensku v provozu žádné uhelné doly. Redukce personálu probíhala v železnorudných dolech v Rožňavě a Železníku vzhledem k odbytové stagnaci, v naftových dolech v Glebech kvůli vyčerpání ložiska a také doly na zlatou rudu v Kremnici a na olovenou rudu v Banské Štiavnici byly v kritické hospodářské situaci.¹⁴⁵

Jeden z reemigrantů František Martínek psal vyslanectví v Budapešti, že se vystěhoval do ČSR se sedmičlennou rodinou, ale byla jim odmítnuta státní podpora, protože nepracovali v ČSR, přestože třicet let pracoval v Maďarsku. Stěžoval si, že je bez práce a bytu.¹⁴⁶ Na stanovisko československých úřadů si stěžovalo i dvanáct slovenských reemigrantů, kteří přišli do Banské Štiavnice: „Když jsme přišli do B. Štiavnice, tak jsme se obrátili na ministerstvo veřejných prací, aby nám práci nebo penzi zabezpečilo. Nato přišla odpověď, že nám to odmítli proto, že jsme dobrovolně zanechali práci v Maďarsku.“¹⁴⁷

Maďarské úřady bez uvedení důvodu vypovídaly tamní Slováky. Např. v Bekéšské Čabě údajně zbylo jen několik slovenských rodin.¹⁴⁸

f) Království Srbů, Chorvatů a Slovinců

O reemigraci do ČSR měli zájem také krajané ze srbského Banátu. Na dotaz Františka Tichého z Bele Crkve v Banátu odpověděla NŘČs, že reemigranti jsou směřováni především na Slovensko a Podkarpatskou Rus, zejména do jejich jižních částí, kde došlo k záboru velkých hospodářských objektů, které ale neležely v blízkosti měst. Hospodářské a obytné budovy byly přidělovány jednotlivým zájemcům, kteří si museli provést jejich úpravu. Inventář mohli převzít od bývalých majitelů. Cena půdy byla stanovena ve výši 3–4 tisíce Kč za hektar. Náklad na získání 8 ha půdy činil 24 tis. Kč, náklad na budovy 70 tisíc Kč, k tomu bylo třeba připočíst náklad na opatření živého a mrtvého inventáře a kapitál k výživě do příští sklizně. Navrátilci ovšem mohli žádat o úvěr.¹⁴⁹

Pro reemigranty z Chorvatska úřady chystaly dvůr Žichlínek u Lanškrouna, ale Češi ve Slavonii nebyli o této možnosti vůbec informováni. Většina českých rolníků se ani vrátit nechtěla, přestože by tam své usedlosti dobře prodala a v ČSR levně získala nové. Do ČSR reemigrovat nechtěli, ale někteří se rozhodli emigrovat do Ameriky.¹⁵⁰

Reemigranti z Království SHS se vraceli po předchozím schválení MSP přes Maďarsko a od generálního konzulátu obdrželi zálohu na cestu z Bělehradu do Szobu a stravné na dva dny. Šlo ovšem o nepatrný počet osob.¹⁵¹

Problém byl s osobami, které úřady Království SHS vypověděly. Rakouské úřady totiž odmítaly převoz těchto osob přes své území. Podle verbální nóty vyslanectví Království SHS tamní úřady nemohly nést náklady nucené repatriace.¹⁵²

¹⁴³ Tamtéž, MNO PMR 5. 4. 1924.

¹⁴⁴ Tamtéž, ministerstvo zemědělství PMR 20. 5. 1924.

¹⁴⁵ Tamtéž, dopis ministerstva veřejných prací PMR 10. 12. 1924.

¹⁴⁶ NA, f. MSP, k. 1 576, F. Martínek z Přívozu vyslanectví Budapešť 28. 5. 1923.

¹⁴⁷ Tamtéž, žádost 12 Slováků z B. Štiavnice vyslanectví Budapešť 9. 8. 1923.

¹⁴⁸ Vystěhovalec, 1923, č. 9, s. 1.

¹⁴⁹ NA, f. NŘČ, k. 470, NŘČs F. Tichému v B. Crkvi 1923.

¹⁵⁰ Tamtéž, F. Reichl ze Zábřeha Národní jednotě v Olomouci 17. 6. 1923.

¹⁵¹ NA, f. MSP, k. 3 901, MZV vyslanectví Bělehrad 24. 3. 1923.

¹⁵² Tamtéž, vyslanectví KSHS MZV 23. 1. 1923.

g) Rumunsko

Z Rumunska směřoval značný počet tamních Slováků na Slovensko. MSP ale zásadně odmítalo veškerou součinnost při jejich ubytování s tím, že neměli formální souhlas k přestěhování, a přenechávalo veškerou starost železniční správě. Lidé ožebračení válkou neměli žádné doklady o své příslušnosti k ČSR.¹⁵³

O reemigraci projevíli zájem také Češi v rumunském jižním Banátu. Statistik Jan Auerhan se obrátil na NRČs se žádostí, aby v SPÚ učinila potřebné kroky k přestěhování zájemců a navrhol jejich usídlení na jižním Slovensku.¹⁵⁴

h) Itálie

V případě Itálie šlo především o československé příslušníky, kteří se nacházeli na bývalém rakousko-uherském území, tj. v Istrii a jižním Tyrolsku. Italské úřady šmahem zamítaly opční žádosti Čechů a Slováků. Proto generální konzulát v Terstu dostával mnoho žádostí o reemigraci a repatriaci. Podmínkou byly dokázaná domovská příslušnost na území ČSR, nemajetnost, pobyt v cizině před 28. říjnem 1918 a prohlášení o navrácení repatričních výloh.¹⁵⁵

Mnozí krajané byli v důsledku hospodářské krize neočekávaně zbaveni svého zaměstnání. Nemajetní příslušníci, kteří neměli nejnnutnější prostředky k uhájení své existence, potřebovali podporu k repatriaci.¹⁵⁶

Mezi žadateli o repatriaci byli také čeští kněží, u nichž byl termín návratu prodloužen do 31. prosince 1923. Ze svých povinností se však mohli vyvázat až na jaře 1924. V tomto smyslu také intervenoval československý vyslanec na italském ministerstvu zahraničí.¹⁵⁷

Češi a Slováci představovali pro italskou vládu nebezpečí pro svou podporu chorvatského a slovinského národního hnutí. Vedle kněží a zaměstnanců státní správy se Češi v rakouské Istrii živili také jako řemeslníci a dělníci v loděnicích.¹⁵⁸

i) západní Evropa

Čeští a slovenští horníci žijící v provincii Limburg v Nizozemí se dočetli v německých novinách, že ČSR bude potřebovat dvě stě horníků pro práci v nově otevřených dolech na Slovensku, a to v Banské Bystrici, Spišské Nové Vsi, Rožňavě a Gelnici. Proto žádali vyslanectví v Haagu o možnost reemigrace.¹⁵⁹

MSP se stavělo proti reemigraci českých a slovenských sklářů z Belgie vzhledem k nezaměstnanosti příslušníků této profese v ČSR. Navrhovalo poslat sklářům repatriční podporu pět tisíc franků.¹⁶⁰

O návrat do staré vlasti usilovali také krajané ve Francii, kteří byli za války jako rakouští příslušníci vykážani ze svých bytů a internováni v zajateckých táborech. Na zásah České kolonie

¹⁵³ NA, f. MSP, k. 469, ministerstvo železnic MSP 14. 5. 1921.

¹⁵⁴ NA, f. NRČs, k. 363, J. Auerhan NRČs 30. 12. 1921.

¹⁵⁵ NA, f. MSP, k. 3 901, generální konzulát Terst MSP 26. 9. 1923.

¹⁵⁶ Tamtéž, generální konzulát Terst MZV 6. 7. 1923.

¹⁵⁷ Tamtéž, generální konzulát Terst MSP 12. 11. 1923.

¹⁵⁸ HRABCOVÁ, J.: Problémy slovanské menšiny v Itálii ve 20. letech 20. století. In: Slovanský přehled, 98, 2012, č. 3–4, s. 251–271.

¹⁵⁹ NA, f. MSP, k. 3 901, legace Haag MSP 6. 11. 1923.

¹⁶⁰ Tamtéž, záznam MSP 3. 3. 1923.

v Paříži byli teprve po dvou měsících propuštěni, ale jejich majetek byl mezitím zničen. Po válce požádali o reemigraci, ale MSP je požádalo, aby posečkali.¹⁶¹

Asi sto českých příslušníků francouzské Cizinecké legie dezertovalo na území Španělského Maroka, kde jim hrozilo uvěznění, a proto žádali o repatriaci.¹⁶²

Z důvodu vysoké nezaměstnanosti byli vypovídáni českoslovenští příslušníci ze Švýcarska. Odtud byli odesíláni do rakouského Lince, kde se nacházel československý vicekonzulát.¹⁶³

Závěr

Hlavní příčinou reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po první světové válce byly stejně jako v případě reemigrace po roce 1945 hospodářské důvody, snaha o zachování nebo zlepšení jejich ekonomického postavení. Reemigrace se uskutečnila především z poražených států, které se nacházely v obtížné ekonomické situaci, jako byly Rakousko a Německo. V případě Ruska přistupovaly k rozvráceným hospodářským poměrům také válečné poměry během občanské války a politický teror bolševiků. Zajímavým fenoménem je počet reemigrantů ze Spojených států, odkud se vraceli především slovenští krajané, kterým světový válečný konflikt bránil v návratu v letech 1914–1918. Součástí reemigrace byl i návrat potomků náboženských exulantů z 18. století z polského Zelova, Volyně a Pruského Slezska. Minimální byl zájem o reemigraci u krajanů v jihovýchodní Evropě – v Chorvatsku, srbském a rumunském Banátu a v Bulharsku. Po svém návratu reemigranti naráželi na řadu problémů týkajících se jejich ubytování a zaměstnání. Názorně to bylo vidět na příkladu slovenských kovodělníků z Maďarska, kdy pro nevelký počet krajanů nebyly státní orgány schopny zajistit odpovídající zaměstnání.

Paralelně s reemigrací krajanů, kteří se vystěhovali do ciziny již před světovou válkou, probíhala repatriace osob české a slovenské národnosti, které se v cizině ocitly v důsledku válečných událostí – bývalých příslušníků rakousko-uherské armády, kteří se stali zajatci nebo vstoupili do československých legií. Zatímco při repatriaci šlo o návrat do dřívějších existenčních poměrů, při reemigraci šlo o zakládání nové existence krajanů. Repatriace a reemigrace byly součástí rozsáhlých migračních pohybů, které probíhaly v Evropě i ve světě po skončení Velké války. Ke koordinaci reemigračních a repatričních akcí byla nezbytná mezinárodní spolupráce všech zainteresovaných států, např. nástupnických států Rakousko-Uherska, s mezinárodními charitativními organizacemi, jako byl Červený kříž. Realizace reemigrace a repatriace krajanů byla ztěžována dezolátními dopravními poměry a politickou nestabilitou, zejména ve východní části Evropy. Proto je nutno ocenit úsilí aparátu jednotlivých ministerstev, zejména ministerstva sociální péče, kterému se podařilo většinu problémů úspěšně zvládnout. Reemigrace a repatriace po první světové válce představuje jednu z významných, dosud málo oceněných stránek poválečného ekonomického a sociálního vývoje nového československého státu, neboť mj. zajistila návrat a začlenění do hospodářského života značného množství kvalifikovaných pracovních sil. Ne ve všech případech se to ovšem podařilo, mnozí, zejména američtí krajané, byli zklamáni poměry v ČSR a vraceli se zpět. Kromě ekonomických důvodů návratu nemůžeme opomenout ani silný pocit hrdosti krajanů na příslušnost k českému a slovenskému národu a vysoký stupeň idealizace staré vlasti.

¹⁶¹ Český vystěhovalec, 1920, č. 15, s. 1.

¹⁶² Tamtéž, MZV MSP 29. 9. 1923.

¹⁶³ Tamtéž, vyslanectví Vídeň MSP 31. 8. 1922.

Summary

Contribution to the re-emigration and repatriation of expatriates after the Great War

The principal cause of the re-emigration of the Czechs and Slovaks living abroad after the World War I were economic reasons and an endeavour to preserve or improve their economic standing, as was the case for the re-emigration after 1945. Those who re-emigrated were largely from defeated countries that found themselves in a difficult economic situation, such as Austria and Germany. In the case of Russia, the wartime conditions during the Civil War and the political terror of the Bolsheviks were added to the ruinous economic conditions. An interesting phenomenon is the large number of re-emigrants from the U.S.A. The majority of those returning from America were Slovaks who had been prevented from returning in the years 1914–1918 by the global military conflict. The re-emigration also included the descendants of the religious emigrants of the eighteenth century from Żelów in Poland, Volhynia and Prussian Silesia. There was little interest in re-emigration from Czechs and Slovaks living in south-east Europe – in Croatia, Serbian and Romanian Banat and Bulgaria. The re-emigrants faced a number of problems associated with accommodation and employment following their return. A graphic example of this is the case of the Slovak metalworkers from Hungary, for whom the state authorities were unable to find appropriate employment in view of the large number of people involved.

The repatriation of persons of the Czech and Slovak nationality who had found themselves abroad as the result of wartime events – former members of the Austro-Hungarian army who had been taken prisoner or joined the Czechoslovak Legions – took place in parallel with the re-emigration of Czechs and Slovaks who had moved abroad before the war. While those repatriated were able to return to their previous existence, the re-emigrants had to establish an entirely new existence for themselves. Repatriation and re-emigration were part of the extensive migratory movements that took place in Europe and around the world following the end of the Great War. International co-operation between all the countries affected (such as, for example, the successor states to Austro-Hungary) and international charity organisations such as the Red Cross was essential for the coordination of re-emigration and repatriation. The performance of re-emigration and repatriation was hampered by terrible transport conditions and political instability, particularly in Eastern Europe, for which reason due credit must be given to the efforts on the part of the individual ministries, particularly the Ministry for Social Care which managed to deal successfully with the majority of the problems arising. Re-emigration and repatriation after the World War I is one of the significant aspects of post-war economic and social development of the new Czechoslovak state that has not yet received due attention, as it ensured the return and integration into economic life of a great number of qualified members of the workforce. It did not, of course, prove a success in all cases. Many of those returning, particularly from America, were disappointed with conditions in Czechoslovakia and later went back again. In addition to the economic reasons making people return to Czechoslovakia, we should also not forget the strong sense of pride they felt in belonging to the Czech and Slovak nation and the high level of idealisation of their old home country.